

Andrzej Chodubski

Przywódstwo jako wartość kulturowo-cywilizacyjna

Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość 11, 9-27

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Chodubski*

Przywództwo jako wartość kulturowo-cywilizacyjna

Pojmując przywództwo jako zdolność podporządkowania jednostek, grup i organizacji, kierowania ich zachowaniami oraz odnosząc termin ten do procesu dziejowego, zauważa się, że jest on fundamentalną instytucją polityczną, która wywiera przemożny wpływ na kształt życia kulturowego i cywilizacyjnego¹.

W procesie dziejowym ujawniło się kilka charakterystycznych typów przywództwa, które zwykło się ujmować w kategorii i modele: charyzmatyczne, hegemoniczne, autorytarne, dogmatyczne, pragmatyczne, reprezentacyjne. Są one wynikiem poziomu rozwoju cywilizacyjnego, kontekstu sytuacyjnego, społeczno-politycznego i ekonomicznego, rozwiązań instytucjonalnych oraz cech osobowościowych.

Przywództwo jest jedną z podstawowych wartości i stanowi regulator życia ludzkiego¹. Człowiek od zarania funkcjonowania w strukturach życia społecznego, realizując potrzebę bezpieczeństwa, podporządkowywał się wymaganiom, normom oraz zasadom postępowania grupy, przy czym starał się uzyskać przewagę nad innymi ludźmi (członkami grupy) w imię zdobycia dominacji i przywództwa. Wraz z umacnianiem się struktur organizacji życia społecznego i politycznego wzrastała pozycja przywódcy. Przywództwo jest naturalnym zachowaniem człowieka: ujawnia się ono obok zachowań ekonomicznych (spełnienie potrzeb biologicznych) i prokreacyjnych (zachowanie ciągłości gatunku ludzkiego) jako podstawowa naturalna wartość społeczna wyrażająca się w zdobywaniu zaufania, szacunku, uznania dla czynów, dominacji nad innymi, a zwłaszcza w sferze sprawowania władzy i zyskiwania sławy.

* Prof. dr hab. Andrzej Chodubski, Uniwersytet Gdański, Gdańsk
e-mail: polac@ug.edu.pl

¹ Por. M. G. Hermann, *Elementy przywództwa*, [w:] *Władza i społeczeństwo*, wyb., oprac. J. Szczupaczyński, Warszawa 1998, t. 2, s. 297–313.

¹ Por. B. Kaczmarek, *Przywództwo polityczne a przywództwo organizacyjne*, [w:] *Przywództwo polityczne*, red. T. Bodio, Warszawa 2001, s. 50–96

W procesie dziejowym najstarszy model przywództwa wyznaczały tzw. cechy charyzmatyczne². Uznawano, że przywództwo zdobywały jednostki wyróżniające się w społecznościach rzadkimi umiejętnościami, zdolnościami, temperamentem; te rzadkie cechy zwane charyzmą wynikały z objawienia, mocy magicznych, bohaterstwa, nadzwyczajnych umiejętności. W charyzmatycznym modelu wyróżnić można typy: mityczny, sakralny (proroczy), wodzowski, władczy, przewodniczy.

Model charyzmatyczny przywództwa sytuuje się szczególnie w sferze życia politycznego, jako że (...) *charyzmat ma oznaczać uchodzącą za niepowszednią (pierwotnie zarówno u proroków, jak i u mędrców obeznanym z lecnictwem lub z prawem u przewodników na polowaniach i bohaterów wojennych, uwarunkowaną magicznie) właściwość pewnej jednostki, dzięki której jednostka ta uchodzi za obdarzoną nadprzyrodzonymi czy też nadludzkimi lub co najmniej specyficznymi niepowszednimi, nie każdemu dostępnymi siłami i cechami i traktowana jest albo jako zesłana od Boga, albo jako wzór dla innych, a więc jako „wódz”³.*

Przywódca charyzmatyczny cieszy się niezwykle posłuchem, co jest konsekwencją uznania, respektu, podziwu, fascynacji, adoracji; cechy te skłaniają innych do okazywania mu zaufania (wiara weń) i przyznania mandatu do działania. Ten model ujawnia się w nadzwyczajnych okolicznościach, zwłaszcza w sytuacji oczekiwania na proroka, zbawcę, przewodnika, męża opatrznościowego. Ważne w nim są: umiejętności autokreacji, w tym głoszenie poczucia posłannictwa i tworzenie przy tym aureoli tajemniczości, mistyki; powołanie opatrznościowe, szczególnie posłannictwo; ujawnienie wysokich ambicji, samooceny, znaczenia walorów osobistych.

W ujawnianiu się modelu przywództwa charyzmatycznego ważną rolę spełnia metodologia grecka i rzymska⁴. Zgodnie z wierzeniami starożytnych Greków i Rzymian światem rządziły duchy, które wyobrażano antropomorficznie. Uznawano, że są między nimi związki, a nawet pokrewieństwa. Z punktu widzenia przywództwa w mitologii greckiej szczególną rolę pełnił Zeus, zaś w rzymskiej Jowisz. Żoną Zeusa była Hera – opiekunka małżeństwa i rodziny, a jej rzymską odpowiedniczką – Junona.

Zeusa postrzegano jako władcę wszechświata podlegającego jedynie Przeznaczeniu, przywódcę Opatrznościowego utrzymującego porządek i sprawiedliwość, czuwającego nad zachowywaniem norm hierarchii społecznej. W sprawowaniu władzy musiał toczyć walki z licznymi nieprawościami współrzędzących, przy czym nierzadko posługiwał się bardzo surowymi karami.

² M. Karwat, *Charyzma i pseudocharyzma*, [w:] *Przywództwo polityczne...*, s. 126–175.

³ Cyt. za: Ibidem, s. 127.

⁴ Por. K. Kumaniecki, *Historia starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1967; J. Parandowski, *Mitologia*, Warszawa 1967; P. Grimal, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987; Z. Kubiak, *Mitologia Greków i Rzymian*, Warszawa 2001.

W Rzymie, w okresie rozwoju i utrwalenia się struktury politycznej państwa ważne miejsce zajmował Jowisz. Postrzegano go jako najwyższy organ rządzący, źródło wszelkiej władzy. W okresie rządów republikańskich panujący wnosili do niego modły przy obejmowaniu urzędów, składali mu triumfalne wieńce, poświęcali rytualne ofiary (białe byki). Uznawano go za gwaranta dotrzymywania układów. W okresie cesarstwa władcy oddawali się jego opiece; np. pierwszy cesarz rzymski August (27 r. p.n.e.–14 r. n.e.) utrzymywał, że Jowisz zsyła mu sny i chroni przed nieszczęściami. W podzięcie zbudował mu na Kapitolu świątynię.

Wierzenia powodowały, że zarówno w Grecji, jak i Rzymie wyrazem kultu było składanie ofiar; nie czyniono jednak tego bezinteresownie. Przeważnie z tym rytuałem łączono prośby o pomoc w realizacji zamierzeń, odwrócenie nieszczęść, dobrą radę, pomyślność. Składano przywódcom ofiary i modlono się do nich w poświęconych im miejscach, w których z biegiem czasu powstawały świątynie gromadzące obsługujących je kapłanów.

W starożytności powszechną praktyką było uznawanie kultu władców. W świecie Orientu funkcjonowała zasada boskości władzy państwowej. Powszechnie uznawano, że władca jest bogiem, nie zaś zwykłym śmiertelnikiem. Natchniony przez Opatrzność stał na straży pomyślności społeczeństwa, czuwał nad jego dostatkami, chronił przed złem. Przynależąc do dwóch światów – boskiego i ludzkiego, przed pierwszym z nich jako najwyższy kapłan odpowiadał za zachowanie swych poddanych. Idea boskości władców ugruntowała pełnię ich zachowań despotycznych; niezwykle czytelny tego obraz ujawnił się w faraonским Egipcie, na dworach cesarzy chińskich oraz w Babilonii. Monarchowie postrzegani byli jako źródło prawa, zatem nieprzestrzeganie prawa państwowego traktowano jako występowanie przeciw woli bożej⁵.

Otaczanie władców kultem boskim było powszechną praktyką w Cesarstwie Rzymskim. Wyjątkową osobistością pod tym względem był Gajusz Juliusz Cezar (lata 100–44 p.n.e.). Ogłoszony został bogiem (Divus Iulius – Boski Juliusz), a na Forum Romanum wzniesiono mu świątynię⁶. Odegrał on ważną rolę w historii Rzymu; zasłynął jako znakomity wódz, jeden z najpopularniejszych polityków, dyplomatów, administrator, mówca i pisarz. Pozycję polityczną w państwie zdobył dzięki zdolnościom przywódczym ujawnionym w armii. Odznaczał się nadzwyczajną energią i wytrzymałością w znoszeniu trudów wojennych. Stworzył ślepo poddaną sobie armię, z którą zdobył znaczną przestrzeń kontynentu, ugruntował panowanie w Azji Mniejszej oraz północnej Afryce. Dokonawszy podboju europejskiej przestrzeni śródziemnomorskiej, w 47 r. p.n.e. poinformował o tym senat – instytucję zajmującą się sprawami zagranicznymi państwa – za pomocą trzech

⁵ H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 1986, s. 17–20; P. Cesaretti, *Teodora*, Warszawa 2003.

⁶ Por. A. Krawczuk, *Gajusz Juliusz Cezar*, Wrocław 1962.

słów: *veni, vidi, vici* („przybyłem, zobaczyłem, zwyciężyłem”). Jego zdecydowanie utrwaliło się też w słowach *alea iacta est* („kości zostały rzucone”), które wypowiedział po przekroczeniu rzeki granicznej między Rzymem (Italią) a Galią Przedalpejską. Jako dyktator, który zdobył tę dożywotnią funkcję dającą władzę bez ograniczeń ze strony innych instytucji, wprowadzał w państwie istotne zmiany zwane reformami. Ograniczył dopływ do miasta ludności wiejskiej, wprowadził na szeroką skalę politykę kolonizacyjną. Stworzył korzystne możliwości osiedlania się Rzymian w prowincjach. Skorzystało z niej ok. 80 tys. obywateli. W miastach stanowił władze samorządowe.

Szczególny rodzaj przywództwa politycznego ujawnił się w Bizancjum⁷. Panujący tam Justynian (527–565) spowodował, że cesarz stał się władcą absolutnym, źródłem prawa, najwyższym sędzią i także najwyższym wykonawcą prawa stanowionego przez siebie oraz naczelnym dowódcą. Władca występował w roli „zastępcy boga do spraw doczesnych”, uznawany był za jego naśladowcę i ziemski obraz. Stosowano wobec niego miano „święty”. Jego obrazy wisiały w urzędach i świątyniach, wizerunki figurowały na znakach wojska, monetach. W praktyce jednak normy te nie zawsze były realizowane; pojawiał się opór wobec polityki cesarza, występowały trudności w egzekwowaniu zasady uniwersalnej o boskim pochodzeniu i mocy władzy cesarskiej. Dochodziło do przewrotów pałacowych, w których ginęli władcy.

Władze charyzmatycznym wyjątkową pozycję przywódczą ujawnił na Półwyspie Arabskim Muhammad (Mahomet; ok. 570–632) – twórca i organizator teokratycznego państwa arabskiego⁸. Jako 40-letni mężczyzna zaczął on głosić zasady nowego porządku społecznego i religii, mówiące m.in., że istnieje jeden Bóg, stwórca świata – Allah ogłaszający swą wolę za pośrednictwem zesłanych na ziemię proroków, do których Muhammad zaliczył siebie. Głosił, że wszyscy ludzie są równi wobec Allaha (Boga) i po śmierci jednakowo będą przed nim odpowiadali za swe życie na ziemi; grzesznicy zostaną strąceni do piekła – krainy wiecznych mąk, prawi zaś wejdą do raju, gdzie czeka ich wieczne szczęście pojmowane na wzór ziemski. Aby zasłużyć na raj, wierni powinni przestrzegać nakazów etycznych oraz oddawać cześć Bogu. Wykładnię nauczania zawarto później w świętej księdze *Koran*. Identyfikacja z nowym porządkiem zawierała się w formule *La illaha illa-l-Lahu wa Muhammad rasul-l-Lahi* („nie ma Boga oprócz Allaha, a Muhammad jest wysłannikiem Allaha”). W etyce podstawowe wartości wyznaczały: pobożność, cierpliwość, pokora, asceza. Uznając, że jedynie Bóg jest w stanie zmienić istniejący stan rzeczy, wierni przyjmują postawę rezygnacji, obojętności, biernie wyczekując na

⁷ Por. G. Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 1968; H. Olszewski, op. cit., s. 63–66.

⁸ Por. J. Reychman, *Mahomet i świat muzułmański*, Warszawa 1960; I. Hrbek, K. Petracek, *Mahomet*, Warszawa 1971; M. Al-sybai, *Droga życiowa proroka*, Warszawa 1994.

boski bieg zdarzeń, przy tym unikają wszelkiego wysiłku, negują w wymiarze refleksyjnym wartość życia ziemskiego.

W świecie tym Muhammad był szczególnym przywódcą. Będąc nawet u szczytu sławy, prowadził skromny tryb życia. Mieszkał w małej glinianej chatce, był dostępny dla swoich wyznawców, widziano go także przy naprawianiu różnego sprzętu na własne potrzeby. Jego nauki oraz codzienny przykład stały się podwaliną kanonów i przepisów, których miliony ludzi przestrzegają do dziś, natomiast jego miejsce w społeczeństwie określają wersety *Koranu*, m.in.: *Muhammad jest tylko prorokiem. Poprzedzali go inni „posłańcy”; Ludzie, jestem posłańcem Allaha do was wszystkich; Oto przyszedł do was prorok spośród was. Obchodzi go wasze cierpienie i dba o wasze zbawienie; jest on dobrotliwy i miłosierny dla wierzących; Muhammad nie jest ojcem kogokolwiek z waszych mężczyzn, a tylko wysłannikiem Allaha i pieczęcią proroków. Allah jest Wszechmocny*⁹.

W praktyce społeczno-politycznej Muhammad w krótkim czasie zdobył rzesze zwolenników i naśladowców; powszechnie uznawano go za przywódcę religijnego oraz świeckiego. Myśli zawarte w *Koranie* stanowiły wykładnię religii, moralności, prawa, zachowań społeczno-politycznych. Muhammad starał się zgodnie z nauczaniem wypełniać status wysłannika Allaha. Wykazywał wspaniałomyślność wobec ludzi, z którymi się spotykał, wybaczał wszelkie winy popełniane w stosunku do niego i jego współwyznawców; dla szerokich rzesz ludzi jawił się jako autentyczny prorok, przywódca, człowiek charyzmatyczny. Zgodnie z tradycją, jego pogrzeb odbył się w dniu, w którym nastąpiło zaćmienie słońca. Abu-Bakr, kierujący wówczas rytualną modlitwą, w przemówieniu do wiernych zawołał: *O ludzie! Jeżeli ktokolwiek z was czci Muhammeda, to Muhammed umarł, lecz jeżeli ktokolwiek z was czci Boga, to Muhammad nie umarł i jest żyjący*¹⁰.

W I w. n.e. po powstaniu chrześcijaństwa, którego źródłem wiary stała się *Biblia*, ujawnił się nowy typ przywództwa. Mistrzem, nauczycielem był Jezus Chrystus nazywający siebie Synem Bożym¹¹. W 380 r. chrześcijaństwo uznane zostało za religię panującą w państwie rzymskim. Powstawała w ślad za tym organizacja chrześcijan, w której głoszono, że władza państwowa pochodzi od Boga i należy się jej posłuszeństwo. W hierarchicznej organizacji chrześcijaństwa przywódczą rolę wyznaczono duchowieństwu, a zwłaszcza papieżowi. Papież, umacniając swą pozycję polityczną dowodziło, że jest instytucją doskonałą wobec państwa jako tworu obciążonego grzechem; papież kreował się na instytucję nieomylną, ustanowioną do wskazywania, kto ma kwalifikacje do sprawowania władzy, np. przy obejmowaniu władzy przez osoby świeckie (jako cesarzy, królów), dokonywał ich

⁹ *Koran*, tłum. J. Bielawski, Warszawa 1986, s. 59–61.

¹⁰ *Od Mojżesza do Mahometa*, przedm. J. Keller, Warszawa 1987, s. 196.

¹¹ Por. J. R. Porter, *Jezus Chrystus*, Warszawa 2001.

namaszczenia, które pozwalało im nazywać się „pomazańcami Bożymi” czy też panującymi „z Bożej łaski”¹².

Papiestwo, zdobywając coraz silniejszą pozycję w politycznej rzeczywistości średniowiecza, doprowadziło do usankcjonowania koncepcji prawa Bożego i ludzkiego. Pierwsze z nich było zbiorem norm złożonym z przekazu biblijnego (*Pismo Święte*), patrystyki (nauki ojców Kościoła, którym nadano walor norm prawa), ustawodawstwa soborowego oraz papieskiego (tzw. dekrety papieskie). Określono go mianem prawa kanonicznego. W miarę umacniania się władzy papieża wzrastała jego ranga społeczno-polityczna.

Umocnienie się pozycji papiestwa spotkało się z niechęcią i sprzeciwem władców świeckich, którzy zmiierzali do kształtowania modelu przywództwa hegemonicznego. Zwłaszcza w polityce niemieckiej ujawniała się tendencja do tworzenia uniwersalizmu cesarskiego, która orientowała się w stronę ekspansji feudalnej (zwłaszcza na terenach wschodnich). Władcy zaczęli umacniać się jako monarchowie, budowniczo silnych organizmów państwowych. Za wykładnię tradycji justyniańskiej (bizantyjskiej) przyjmowano zasadę: *rex imperator in regno suo* („król jest cesarzem w swoim królestwie”). Powszechnie władcy zaczęli tytułować się cesarzami, np. w Anglii, Hiszpanii, Francji, Skandynawii, Serbii, Bułgarii; ten sam tytuł podkreślał równorzędność między państwami. Tak zwana doktryna cesarska przyznawała panującym liczne prawa, m.in. tworzenie instytucji politycznych oraz urzędów i nadzór nad nimi; sprawowanie najwyższego wymiaru sprawiedliwości niepodlegającego żadnej apelacji; wyłączność na prowadzenie wojny; tworzenie prawa; fundowanie uniwersytetów; znoszenie infamii; ściąganie podatków. Doktryna ta zakładała, że suwerenny monarcha podlega tylko Bogu, pochodzi bowiem i od ludu, i od Boga¹³.

Model przywództwa hegemonicznego umacniał się wraz z centralizacją życia społeczno-politycznego i ekonomicznego. Klasyczny przykład stanowiły pod tym względem rządy Karola Wielkiego (768–814)¹⁴. Powiększył on w dwójnasób odziedziczone terytorium. W zarządzaniu państwem posługiwał się nową formą władzy administracyjnej i sądowniczej. Rządy sprawował osobiście, zasięgał jedynie opinii Rady Królewskiej złożonej z dostojników duchownych i świeckich; wykonawcami władzy byli urzędnicy dworscy poddawani jego kontroli. Kościół również był poddany nadzorowi króla, który *de facto* decydował o nominacjach biskupów i opatów zaangażowanych w aparacie państwowym jako sekretarze w kancelarii, dyplomaci czy kontrolerzy administracji.

¹² Por. G. Knopp, *Watykan. Władza papieża*, Warszawa 2001.

¹³ Por. J. Baszkiewicz, *Państwo suwerenne w feudalnej doktrynie*, Warszawa 1970; idem, *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Gdańsk 1998, rozdz. 5–6.

¹⁴ Por. M. H. Serejski, *Karol Wielki na tle swoich czasów*, Warszawa 1959.

Do sposobu sprawowania władzy Karol Wielki przejął pewne tradycje rzymsko-bizantyjskie; w jego otoczeniu pozostawali najbliżsi krewni (m.in. współrządcą i następcą mianował swego syna). Dużą wagę przywiązywał do rozwoju kultury. W Akwizgranie, gdzie pod koniec życia przebywał, doprowadził do powstania monumentalnych budowli sakralnych i świeckich, do których inspirację czerpano ze wzorów rzymskich i bizantyjskich. Na dwór sprowadził ludzi kultury i sztuki, na przykład mnicha Alkuina z Anglii, który zajął się reorganizacją systemu edukacji. Wprowadził on system dwustopniowego nauczania w formie *trivium* (trzy umiejętności wstępne: gramatyka, retoryka, dialektyka – logiczna argumentacja) oraz *quadrivium* (cztery inne umiejętności: arytmetyki, geometria, astronomia, muzyka). Na dworze w Akwizgranie gromadziła się elita umysłowa Europy.

Monarcha hegemoniczny, czerpiąc wzory sprawowania władzy z tradycji rzymskiej i bizantyjskiej, sytuował się jako źródło sprawiedliwości; absolutny zakres władzy przysługiwał mu z woli ludu (na mocy rzymskiego *lex regina*). Występował w roli pana życia i śmierci swych poddanych, zatem do niego należało decydowanie o ich sprawach duchowych (religii), jak i materialnych (mieniu). Cesarz był zatem najwyższym sędzią, instancją odwoławczą od wszystkich wyroków zapadających w granicach imperium będącego w jego władaniu.

Władcą hegemonicznym rządzącym w drugiej połowie XII i na początku XIII w. był Czyngis-chan (1155–1227)¹⁵. Stworzył on imperium mongolskie obejmujące przestrzeń od Oceanu Spokojnego do Morza Czarnego. Obdarzony talentem organizacyjnym utworzył zdyscyplinowaną, bitną armię. Podbijając nowe przestrzenie, stosował taktykę pożogi i zniszczenia; zawłasczał bądź niszczył mienie ludności podbijanej, ją zaś zabierał do niewoli (w jasyr). Narzucając swoje zwierzchnictwo, wymagał absolutnego posłuchu poddanych. Jednocześnie wprowadzał nową, sprawną administrację; dobrze zorganizował komunikację, w tym pocztę. Na dworze dbał o funkcjonowanie ludzi kultury i sztuki. Tytułował się wielkim chanem (naczelnikiem).

Państwo stworzone przez Czyngis-chana miało charakter wojskowy. Reprezentowany przez niego model przywódczy funkcjonował zatem na zasadach hierarchii i ładu wojskowego. Prowadzone wojny spowodowały, że cieszył się szacunkiem, posłuchem, był sławny, co osiągnął przez zastraszenie i sianie grozy. Grabieże przynosiły państwu dostatek ekonomiczny.

Model przywództwa hegemonicznego urzeczywistniano jako fundamentalny w systemie europejskich państw Europy. Charakterystyczny on był zarówno dla władców, jak i przedstawicieli innych instytucji politycznych. U jego podstaw legło dążenie do bogacenia się, podboju, dominacji politycznej w ładzie międzynarodowej.

¹⁵ Por. W. Zatorski, *Czyngis-chan*, Warszawa 1938; L. Bazylow, *Historia Mongolii*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1981, s. 92–95; L. Podhorecki, *Czyngis-chan*, Warszawa 1991.

wym oraz wewnętrznym, a także panowanie tradycyjnego, pozostającego w powszechnym kulcie przywódcy, którego władza jest darem Bożym. We Francji ten typ reprezentowali m.in.: Filip II August (1180–1223) realizujący politykę jednoczenia państwa pod swą władzą, Ludwik IX Święty (1226–1270) prowadzący działalność centralizującą państwo oraz tworzący podstawy jego potęgi i znaczenia w Europie czy Filip IV Piękny (1285–1314), który był kontynuatorem umacniania politycznej pozycji Francji w Europie¹⁶. W Anglii ten sposób sprawowania władzy był charakterystyczny m.in. dla Ryszarda Lwie Serce (1189–1199) czy Jana bez Ziemi (1199–1216)¹⁷.

Nowa wizja państwa, władzy, a w tym przywództwa, zaczęła kształtować się pod wpływem przemian gospodarczych i społeczno-politycznych w XV i XVI w. związanych z poszerzaniem się europejskiego horyzontu geograficznego oraz rozprzestrzeniającą się ideologią zwaną Odrodzeniem, w której ważne miejsce zajmował nurt humanizmu. Ożywienie intelektualne powodowało zainteresowanie światem polityki; ujawniały się nowe koncepcje sprawowania władzy. Jedną z nich – tę, która stała się na świecie nośna – zaprezentował prawnik florencki Niccolò Machiavelli (1469–1529); wyłożył ją w publikacji zatytułowanej *Książę*¹⁸. Wskazywał między innymi, że władza kierująca społeczeństwem musi znać jego prawa. Ma obowiązek znać naturę i mechanizm działania człowieka. Twierdził, że charakter przywództwa zależy od przedsiębiorczości, zdolności rozumienia i przewidywania, energii oraz aktywności jednostki. Nie osiągają sukcesu zwykle ludzie bierni, mało ambitni; pomyślność sprzyja śmiałym. Zauważył, że w działaniu ludzie są bardziej skłonni czynić zło niż dobro, są zmienni, niewdzięczni i obłudni. Do sprawnego funkcjonowania państwa niezbędna jest władza absolutna jednostki sprawowana za pomocą „wyjątkowych środków”.

W warunkach przemian kulturowych ujawniała się potrzeba gwarantowania ładu, porządku społeczno-politycznego oraz likwidacji partykularyzmu, co mogły urzeczywistnić rządy absolutystyczne. Dlatego też od XVII w. powszechny stał się model przywódcy – monarchy absolutnego. Mógł on pełnić rolę rozjemcy czy arbitra ścierających się grup interesów, a także gwarantować równowagę społeczną i polityczną w kształtującym się nowym ładzie kulturowym. Do sprawowania władzy potrzebna była mu silna biurokracja i armia.

Klasyczny przykład omawianego modelu stanowił absolutyzm francuski¹⁹. Ujawnił się on w okresie panowania Ludwika XIII (1610–1643) i Ludwika XIV (1661–1715). Władca miał wówczas prawo do dysponowania życiem poddanych, mieniem do nich należącym, a także do regulowania spraw związanych z ich su-

¹⁶ Por. J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999, rozdz. II.

¹⁷ Por. H. Zins, *Historia Anglii*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1995, rozdz. IV.

¹⁸ N. Machiavelli, *Książę*, Warszawa 1994.

¹⁹ J. Baszkiewicz, *Powszechna historia ustrojów...*, op. cit., rozdz. 9.

mieniem. Monarcha nie był związany prawem; stał ponad nim. Znamienne w tym kontekście były słowa Ludwika XIV: *Państwo to ja!* Rezydencję władca przeniósł z Paryża do Wersalu, gdzie zbudowano nowoczesny pałac królewski. Rozbudował dwór królewski, który stanowiło 15 tys. urzędników oraz pracowników różnych służb. Utrzymanie tej społeczności pochłaniało rocznie dziesiąta część dochodów państwa. W biurokratycznym porządku istotną rolę pełniły awanse, zaszczyty i intratne stanowiska. Ważną pozycję w funkcjonowaniu państwa zajmowała armia, którą zreorganizowano i doskonale uzbrojono. Jej liczebność przekraczała 250 tys. osób; flota liczyła około 300 okrętów. Władzę króla ugruntowali ludzie kultury i sztuki. Na dworze zajęli oni ważne miejsce. Pełnili funkcje apologetyczne, przekonywali o Bożym namiestnictwie króla i niewzruszonej trwałości monarchii.

W państwie pruskim sprawowanie władzy według modelu absolutystycznego zapoczątkował Fryderyk Wilhelm I (1713–1740), a ugruntował Fryderyk II Wielki (1740–1786)²⁰, który utworzył wielką i silną armię, przeprowadził reformy sędownicze w kierunku ujednoczenia prawa w całym państwie oraz doprowadził do złagodzenia kar – zniósł tortury.

W Austrii podobny model przywództwa reprezentował cesarz Józef II (1780–1790)²¹, który dokonał centralizacji państwa, umocnił aparat biurokratyczny, wprowadził liczne reformy w życiu społecznym, m.in. w dziedzinie szkolnictwa. Doprowadził do równouprawnienia wyznań chrześcijańskich czy zrównania praw Żydów.

Przechodzenie od modelu przywództwa hegemonicznego do absolutystycznego odbywało się w procesie ograniczania funkcjonowania instytucji politycznych mających charakter stanowy, następowało zatem radykalne ograniczenie praw i przywilejów tradycyjnych podmiotów życia społeczno-politycznego. Proces ten był możliwy w specyficznych uwarunkowaniach ekonomicznych i wojennych. Wobec rewolt i wojen oraz w sytuacji depresji ekonomicznej, jaka ujawniła się w XVII w., klasa panująca (szlachta) musiała pogodzić się z nową rzeczywistością w imię obrony podstawowych wartości bytowych, przyjmowała za przekonujące absolutystyczne hasła o prestiżu państwa, konieczności obrony przed zagrożeniami zewnętrznymi i konfliktami wewnątrzpaństwowymi²². Absolutyzm oraz przywódcy absolutystyczni głosili i obiecywali zaprowadzenie racjonalnego porządku, stabilizacji czy bezpieczeństwa. Podstawowymi ich narzędziami stały się: armia, policja, administracja.

W państwach europejskich, m.in. we Francji, Austrii, Prusach, Szwecji, Hiszpanii oraz Rosji, w XVII–XVIII w. armie były w stanie pełnić samodzielną rolę poli-

²⁰ Por. S. Salmonowicz, *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, Poznań 1987, rozdz. III.

²¹ Por. H. Wereszycki, *Historia Austrii*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986, rozdz. VI.

²² J. Baszkiewicz, *Powszechna historia ustrojów...*, op. cit., s. 177–181.

tyczną. Pełniły one funkcję zawodowych machin wojennych; charakteryzowała je duża liczebność, wysoki stopień zdyscyplinowania, a w tym skoszarowania. Stanowiły fundamentalne narzędzie stabilizacji systemu władzy, także rezerwę bezpieczeństwa wewnętrznego, ponieważ były wykorzystywane do tłumienia konfliktów ujawniających się na tle socjalnym, religijnym, politycznym, co ujawniło się zwłaszcza na początku XVII w.

Policja zarówno chroniła system rządzenia w państwie, jak też była częścią składową administracji, uczestniczyła bowiem w nadzorowaniu całokształtu polityki społecznej. Ochrona systemu politycznego w istotnej mierze zawierała się w inwigilacji postaw, zachowań społecznych. Powstawały wtedy tzw. policyjne „czarne gabinety”, które pozyskiwały do inwigilacji m.in. służbę domową, hotelarzy, fryzjerów, listonoszy.

Administracja zajmowała się rejestracją wszelkich przejawów życia społeczno-politycznego i gospodarczego; wytworzyła system nakazowo-sprawozdawczy oraz kontrolny, który przyczynił się do korupcjogenności urzędniczej. Wobec niemożliwości sprostania wymogom administracyjnym, społeczeństwo – by uniknąć represji – stosowało politykę przekupstw. W konsekwencji tworzyła się patologia polityczna, a korupcji ulegli nawet najbardziej oddani swej profesji urzędnicy.

Przywódcy absolutystyczni w postawach, zachowaniach społeczno-politycznych łączyli tradycyjny ład feudalny z wyzwaniem wczesnokapitalistycznych instytucji politycznych. W działaniu ważną rolę spełniał pragmatyzm polityczny, dlatego też model sprawowania przez nich władzy określa się niekiedy pragmatycznym. Wyzaczył on w procesie przemian cywilizacyjnych ważne miejsce aparatowi biurokratyczno-policyjnemu i nasileniu kontroli nad społeczeństwem.

Pozycję polityczną przywódcy absolutystycznego wspierano argumentami racjonalnymi. Głoszono, że jest on symbolem rozumu, uzasadniając, że jego rozum ma nieporównywalnie większe możliwości niż jego poddanych. Wskazywano na przykład, że *Władca widzi bardziej z daleka i bardziej z wysoka; jest się obowiązującym wierzyć, że widzi lepiej (...)* i należy go słuchać, jako że (...) *szemranie jest skłonnością do buntu*²³.

Przywódcy absolutystyczni (pragmatycy) zwracali na siebie uwagę manifestowaniem nowoczesności. Powszechnie wyrażali zainteresowanie rozwojem nauki i kultury; sami bezpośrednio w jego urzeczywistnianiu brali udział. Wykazywali znajomość klasyków literatury, z szacunkiem odnosili się do filozofów i myślicieli. W ich zachowaniu nierzadko czytelny był populizm, dawanie wyrazu zainteresowania losem całego społeczeństwa, a nie tylko warstw uprzywilejowanych. Na przykład, Józef II dużo miejsca poświęcał pracy filantropijnej, odwiedzał szpitale, sierocińce, więzienia, domy poprawcze. Fryderyk II natomiast manifestacyjnie odrzucał dworski ceremoniał umacniający się od czasów starożytnych, dawał przykład asce-

²³ H. Olszewski, op. cit., s. 137–140.

zy i prostoty życia. Ograniczał wygody, czego wyrazem było m.in. demonstracyjne sypianie na polowym łóżku, co było charakterystyczne dla życia wojskowego.

W okresie sprawowania władzy przez monarchów absolutnych pojawiły się rozważania teoretyczne filozofów dotyczące tego, jaki powinien być model przywództwa. Na przykład, Franciszek Wolter (1694–1778) – francuski pisarz, historyk, filozof głoszący ideę tolerancji i poszanowania człowieka wskazywał, że władza powinna należeć do posiadających: (...) *nie jest możliwe na naszym nieszczęsnym globie, aby ludzie żyjący w społeczeństwie nie byli podzieleni na dwie klasy: bogatych, którzy rządzą i biednych, którzy im służą*. Twierdził, że nie ma przesłanek, aby dopuszczać do udziału w rządach biedotę, bowiem (...) *gdy motłoch zaczyna rozumować, wszystko jest stracone*²⁴.

W procesie przemian dziejowych przewartościowujący model przywództwa ujawnił się podczas wielkiej rewolucji francuskiej. W ogłoszonej 26.08.1789 r. *Deklaracji praw człowieka i obywatela* wskazano, że (...) *ludzie rodzą się i pozostają wolni i równi w swych prawach* (...) oraz (...) *celem każdego związku politycznego jest zachowanie przyrodzonych i nieprzedawnionych praw człowieka; wolności, własności, bezpieczeństwa i oporu przeciwko uciskowi* (...), a także to, że żadna jednostka ani inna instytucja (...) *nie może wykonywać władzy nie pochodzącej wprost od narodu*. Uznano zatem model reprezentacji w sprawowaniu władzy²⁵.

Reprezentacja stała się fundamentalną formą sprawowania władzy w XIX i XX w. Ważne jej wyznaczniki stanowił ład konstytucyjny. Idea ustaw zasadniczych kształtowała się w długim procesie przemian politycznych; na gruncie angielskim zapoczątkowana została ogłoszeniem w 1215 r. *Wielkiej Karty Wolności*, w której stanowiono, że (...) *żaden wolny człowiek nie może być aresztowany, ani uwięziony, albo pozbawiony mienia, wyjęty spod prawa, wygnany lub w jakikolwiek sposób ciężej bez wyroku sędziów tego stanu, do którego sam należy, czyli tzw. sądu równych*.

W nowoczesnym sensie ład konstytucyjny, tzn. porządkujący całokształt życia społeczno-politycznego w wymiar prawa, w którym nadrzędną rolę wobec ustaw zwykłych pełniła konstytucja, zapoczątkowano u schyłku XVIII w. Pierwszeństwo pod tym względem miały konstytucje: amerykańska (1787 r.), polska (1791 r.) i francuska (1791 r.). W ładzie tym określano strukturę władz publicznych i ich wzajemne relacje.

Stanowiąc ład konstytucyjny myśliciele powszechnie wskazywali, że każde przywództwo (władza) ma skłonność do przekraczania swych kompetencji, a samowładne rządy „światłego i sprawiedliwego” władcy są zawsze złe. W tej sytuacji opowiadano się za podziałem władzy pod względem właściwych kompetencji. Od-

²⁴ Ibidem, s. 187.

²⁵ Por. M. Żywczyński, *Historia powszechna 1789–1870*, Warszawa 1970, rozdz. 6.

woływano się przy tym do objaśnień praw natury oraz dotyczących m.in. potrzeby równoważenia istniejącego ładu we wszechświecie – w imię funkcjonowania rachunku przyjemności i przykrości, potrzeby kontrolowania namiętności przez rozum, stosowania w rozwoju hamulców i równowagi.

W ładzie konstytucyjnym przyjmowano zaproponowany przez francuskiego prawnika, myśliciela Karola Monteskiusza (1689–1755) model rozdziału władzy na: prawodawczą, wykonawczą, sędziowską.

W modelu reprezentacyjnym przywódcy mieli zwykle wyraźnie określony zakres kompetencji, aczkolwiek jednostki dzierżące władzę wykonawczą starały się nie przestrzegać nałożonych ograniczeń. Na przykład, we Francji budujący po wielkiej rewolucji nowy ład ustrojowy Napoleon Bonaparte (1769–1821)²⁶, po uzyskaniu tytułu cesarza Francuzów, realizował model władzy despotycznej (nie było miejsca dla opozycji). W administracji wprowadził centralizację, hierarchizację, jednoosobowe kierownictwo, natomiast w prowadzeniu polityki całkowicie zorientowany był na korzystanie z usług wojska. Ład wojskowy wprowadził też do wielu instytucji społecznych, m.in. szkolnictwa. W wykonywaniu funkcji przywódczych korzystał z aparatu policyjnego, który utrzymywał ścisłą kontrolę nad życiem publicznym. W obszarze kultury funkcjonowała ostra cenzura. Popularność społeczną Napoleon zyskiwał dzięki gwarantowaniu szerokim kręgom społeczeństwa pracy oraz znośnych warunków bytu, nadto – rozbudowując armię, powoływał do niej ludność wiejską, dla której był to awans społeczny.

Model reprezentacyjnego przywódcy lansowała ideologia liberalizmu. Jego propagatorzy wskazywali, że wszelkie uciążliwości życia społeczno-politycznego i ekonomicznego jest w stanie zlikwidować konstytucja. Wobec niemożliwości przezwyciężenia ładu feudalnego, a w tym zaprzestania funkcjonowania przywódców „z Bożej łaski” od początku XIX w. ujawniały się idee rewolucyjne, które wyłaniały nowe typy przywódców. Istotny wpływ wywarła w tej kwestii myśl karbonarska oraz romantyczna. Kreowała ona przywódcę jako jednostkę młodą (wiek), odrzucającą tradycyjny ład społeczno-polityczny.

Szczególny model przywódczy promowała ideologia romantyczna²⁷. Zgodnie z nią przywódca powinien orientować się na wartości polityczne, rewolucyjne oraz na łamanie konwencji, działanie konspiracyjne. Przy tym powinna charakteryzować go wrażliwość na sprawy ogólnoludzkie, w rozwiązywaniu których głoszone pierwszeństwo serca i intuicji przed racjonalizmem, pragmatyzmem. Model ten stał się nośny w warunkach przemian rewolucyjnych w Europie w pierwszej połowie XIX w. Z dużą siłą odbił się on na polskiej rzeczywistości społeczno-politycznej. Polacy, podejmując walkę narodowowyzwoleńczą, powszechnie przyjmowali po-

²⁶ E. Tarle, *Napoleon*, Kraków 1991.

²⁷ Por. M. Janion, *Gorączka romantyczna*, Warszawa 1976; T. Bodio, *Między romantyzmem i pragmatyzmem. Psychopolityczne aspekty transformacji w Polsce*, Warszawa 1999.

stawę przywództwa romantycznego. W walce z zaborcami, urzeczywistnianej zarówno w formie powstań narodowych, jak i w codziennej rzeczywistości społecznej, wynosili ideę wolności ponad „rachunek zysków i strat”, czego konsekwencją były aresztowania, zesłania, konfiskaty majątków i dóbr²⁸.

Polacy brali udział w walkach narodowowyzwoleńczych na obszarze niemal całej Europy. Ich obecność rewolucyjna zaznaczyła się zwłaszcza w okresie Wiosny Ludów, brali udział m.in. w wydarzeniach rewolucyjnych we Francji, Włoszech, w przemianach wiedeńskich, drezdeńskich, rumuńskich, węgierskich. Charakterystyczna była postawa jednostek związanych z Legionem Mickiewicza (zwanym też Legionem Polskim) powstałym 29.03.1848 r. w Rzymie. Tworzyło go od 200 do 500 osób; był to oddział wojskowy powołany w imię obrony republiki w Rzymie²⁹.

Przywódcy romantyczni zwykle związani byli zawodowo z wojskowością. Legitymowali się starannym wykształceniem, ujawniali zainteresowanie nauką, kulturą i sztuką. Jeden z nich – Józef Bem (179–1850)³⁰ był teoretykiem i praktykiem artylerii. Osiągnął w hierarchii stopni wojskowych rangę generała. Politycznie związał się z ruchem niepodległościowym, brał czynny udział w powstaniu listopadowym. Po jego upadku udał się na emigrację do Francji, gdzie kontynuował działalność niepodległościową. W 1848 r. zaangażował się w dowodzenie ruchem rewolucyjnym w Wiedniu oraz Siedmiogrodzie, a następnie przeniósł się do Turcji. Tam służył w armii tureckiej jako Murat Pasza. Walczył o urzeczywistnianie ideałów rewolucyjnych, o wolność narodów pozostających w okowach despotycznego ładu feudalnego.

W kształtowaniu postaw romantycznych ważną rolę odgrywała sztuka, a zwłaszcza literatura³¹. Duże zaangażowanie w życie społeczno-polityczne ujawniali literaci. Zwracali oni uwagę na potrzebę wyniesienia pierwiastka uczuciowego nad racje rozumu, na wyrażenie przeżyć wewnętrznych człowieka, które uznawali za istotniejsze niż powierzchowne wartości zewnętrzne. Literaci romantyczni wzywali do walki z tyranią władców. Nośna była zwłaszcza twórczość takich autorów, jak: Jerzy Byron (1788–1824), Walter Scott (1771–1832), Henryk Harry Heine (1797–1856), Johan Wolfgang Goethe (1749–1832), Aleksander Puszkina (1799–1837), Michał Lermontow (1814–1841), Adam Mickiewicz (1798–1855), Juliusz Słowacki (1809–1849). Bohater romantyczny, jawiący się też jako przewodnik czy przywódca, był ukazywany jako jednostka: zbuntowana przeciw materializmowi, racjonalizmowi; głosząca nawrót do natury, zachowań zgodnych z tradycją, wierzeniami, obrzędowością przodków; łamiąca w zachowaniu i działaniu ogólne

²⁸ S. Kieniewicz, *Historia Polski 1975–1918*, Warszawa 1987, s. 267–268.

²⁹ Por. S. Kieniewicz, *Legion Mickiewicza 1848–1849*, Warszawa 1955.

³⁰ Por. E. Kozłowski, *Generał Józef Bem*, Warszawa 1958.

³¹ Por. M. Janion, M. Żmigrodzka, *Romantyzm i historia*, Warszawa 1978; *Romantyzm. Janion. Fantazmaty*, red. D. Siwicka, M. Bieńczyk, Warszawa 1996.

konwencje życia społeczno-politycznego; poświęcająca się dla ogółu; ceniąca wolność; walcząca o tę wolność, nie licząc się przy tym ze stratami materialnymi i społecznymi; wrażliwa; głosząca i urzeczywistniająca ideały prawdziwej miłości; szanująca dziedzictwo kulturowe; przywołująca pamięć o zasługach przodków; walcząca z niesprawiedliwością społeczno-polityczną.

Charakterystyczny przykład tego typu postawy stanowi tytułowy bohater utworu Juliusza Słowackiego *Kordian*. Jest on melancholikiem i marzycielem a jednocześnie poszukuje nieustannie sensu w życiu, tęskni za miłością idealną. Przechodzi ewolucję – najpierw jest nadwrażliwym chłopcem przerażonym światem, w którym funkcjonuje; nie znajduje idei, która mogłaby go prowadzić, dlatego próbuje popełnić samobójstwo. Następnie pod wpływem europejskiej podróży aktywizuje się, podejmuje konkretne zadanie, którego nie jest w stanie wykonać jako człowiek „rozchwiany”, niepewny. Trafiając do więzienia, buntuje się, poddaje się nienawiści wobec złych ludzi i złego świata. Jako indywidualista pozostaje jednostką samotną, przez nikogo niezrozumianą.

Przywódca romantyczny jako jednostka niezwykła w przemianach cywilizacyjnych stawał się modelem przewartościującym; jego powołaniem było inspirowanie ludzi do czynów, pozwalanie na przekształcenie otaczającej ich rzeczywistości. Przywódca ten pozostawał w wielkiej opozycji do otaczającego go świata; występował przeciw uciskowi, oszustwu, iluzjom, dogmatom, interesom doraźnym jednostek i grup.

W drugiej połowie XIX w. i na początku XX w. w przywództwie zaczął ujawniać się też model lidera reprezentanta demokracji³², co wiązało się z kształtującym się nowym łaodem społeczno-gospodarczym, ugruntowującym się kapitalizmem oraz ujawniającym się nowym obliczem życia politycznego, a zwłaszcza partyjnego.

Rozwijający się ruch robotniczy organizujący społeczności robotników do obrony interesów politycznych i socjalno-bytowych kreował model przywódcy reprezentanta zarówno o zasięgu lokalnym, jak i międzynarodowym. W tym znaczący udział mieli Polacy, którzy m.in. tworzyli i prowadzili działalność w organizacjach robotniczych o zasięgu lokalnym (w miastach, zakładach pracy) i uczestniczyli w działalności tzw. międzynarodówek. Dość wspomnieć, że w Pierwszej Międzynarodówce, założonej w 1864 r., utworzono sekcję polską. W pracy Rady Generalnej tej organizacji jako polscy sekretarze brali udział m.in. Emil Holtrop, Konstanty Bobczyński, Antoni Żabicki. Jej członkami byli: Jan Kryński, Ludwik Oborski, Józef Warecki, Walery Wróblewski.

Model przywództwa demokratycznego stał się charakterystyczny dla działalności partii politycznych. Nie został on jednak w pełni zaakceptowany przez teoretyków polityki. Na przykład, prawnik, polityk, wnikliwy obserwator demokracji ame-

³² Por. G. Sartori, *Teorie demokracji*, Warszawa 1994; M. Marczevska-Rytko, *Demokracja bezpośrednia w teorii i praktyce politycznej*, Lublin 2001.

rykańskiej Alexis de Tocqueville (1805–1859) zauważył, że (...) może prowadzić do rządów przeciętności. W systemie demokratycznym popierana jest władza ludzi średnich. Demokracja nie sprzyja pojawianiu się wielkich przywódców, wybitnych mistrzów duchowego i społecznego życia. W społeczeństwach demokratycznych następuje upowszechnianie przeciętnych wzorców, ideałów norm. Nie ma miejsca na takie pojęcia jak honor, wielkość, duma. Słuszny postulat równości w sposób nieunikniony wywołuje drugi postulat: uniformizacji. Kultura społeczeństw demokratycznych to kultura masowa (aczkolwiek pojawienie się kultury masowej nie jest ściśle związane z rozwojem demokracji). Wprowadzie każdy może postępować według swojej woli, ale wzorów myślenia, widzenia, odczuwania jest niewiele i w konsekwencji wszyscy myślą, czują, kochają i nienawidzą bardzo podobnie (...) Zagrożeniem dla demokracji jest nadmiar demokratycznej polityki, nadmiar parlamentaryzmu na niskich szczeblach życia społecznego, nadmiar wyborów, zebrań, dyskusji statutowych itp.³³ Model ten stał się szczególnie nośny w drugiej połowie XX w. Stał się on zarówno fundamentalną formą sprawowania władzy zarówno najwyższej, jak i na różnych szczeblach podejmowania decyzji w kwestiach politycznych i społecznych we wszystkich niemal instytucjach życia społeczno-politycznego.

W modelu tym ujawniło się kilka charakterystycznych typów przywództwa. Biorąc pod uwagę różne kryteria odniesień dotyczących władzy, wyróżnia się m.in.: charyzmatyków, reprezentantów, kompromisowych, fanatyków, otwartych, dogmatyków, ideologów, pragmatyków³⁴.

Przywódca typu charyzmatycznego zwykle kreuje, formułuje społeczność, której przewodzi; reprezentant wyraża wolę społeczności, która jest mu podporządkowana; przywódca kompromisowy poszukuje porozumienia, zmniejsza napięcia i konflikty, jakie się ujawniają w rzeczywistości, z którą ma do czynienia; fanatyk jest maksymalistą w dążeniu do celu, lekceważy przeciwności, podejmuje walkę z przeciwnościami; przywódca otwarty wsłuchuje się w opinię publiczną, uwzględnia jej sądy, oceny, aspiracje, dążenia, odbiera do realizacji opinię społeczności, którą reprezentuje oraz przyjmuje krytykę swej działalności; dogmatyk nie przyjmuje krytyki swych decyzji, nie rewiduje swojego stanowiska i działania społeczno-politycznego, realizuje zwykle odgórne polecenia; ideolog ukierunkowany jest na urzeczywistnianie aspiracji, dążeń, oczekiwań własnej opcji czy partii bądź organizacji ideowej; pragmatyk unika sytuacji konfliktowych, nawiązuje porozumienia, przystosowuje się do rzeczywistości, w której funkcjonuje oraz realizuje skutecznie założone cele i zadania przywódcze.

Typy te występują zarówno w formie czystej, jak też w różnych powiązaniach systemowych; stymulowane są różnymi czynnikami, okolicznościami, oddziaływa-

³³ M. Król, *Słownik demokracji*, Kraków 1989, s. 93–95.

³⁴ J. J. Wiatr, *Socjologia stosunków politycznych*, Warszawa 1977, s. 245.

niami, zależnościami itp. Zależą np. od czasu urzeczywistniania przywództwa (strategia i taktyka dalekosiężna, doraźne działanie), posiadanych środków do realizacji celów i zadań wynikających ze sprawowania władzy.

Generalnie jednak w przywództwie politycznym jako fundamentalne ogniwa skuteczności działania wymienia się powszechnie: nieodstępowanie w krótkim czasie od podjętych decyzji; umiejętność mobilizacji środków; zdolność neutralizacji (za pomocą skutecznych środków niepociągających za sobą ubocznych, ujemnych konsekwencji) działań wymierzonych przeciw celowi, do którego się dąży; umiejętność pozyskiwania legitymizacji społecznej dla podejmowanych decyzji.

Ład demokratyczny powoduje, że model przywództwa reprezentacyjnego ulega systematycznemu osłabianiu społeczno-politycznemu. Istotnymi mechanizmami osłabiającymi ten model są m.in. elekcyjność i kadencyjność władz. Zauważa się współcześnie, że następuje zmniejszanie zaufania społeczeństwa do mechanizmów wyborczych; staje się ono nieufne wobec wyników wyborczych, a przede wszystkim procedur wyłaniania kandydatów do przywództwa oraz wobec ich elekcji, co wyraża się m.in. w dużej absencji wyborczej. W rezultacie o wyborze przywódców często decydują względy przypadkowe³⁵.

Masowy model przywództwa funkcjonujący w XX w. często określa się mianem lidarskiego. Masowy przywódca – lider ujawnia się na krótki czas, w różnym zakresie przewodzi określonym gremiom społecznym, po czym ustępuje miejsca na scenie życia społeczno-politycznego. Z punktu widzenia kształtującej się cywilizacji informacyjnej jest to typowy model przywódczy, swoiste ogniwo łączące społeczności w obszarze między klasycznym przywództwem a funkcjonowaniem partycypatywnym jednostki. Lider pełni rolę w kształtowaniu oblicza grup mniejszościowych, struktur kulturowych i subkulturowych; jest organizatorem odmasowiającego się życia społeczno-politycznego.

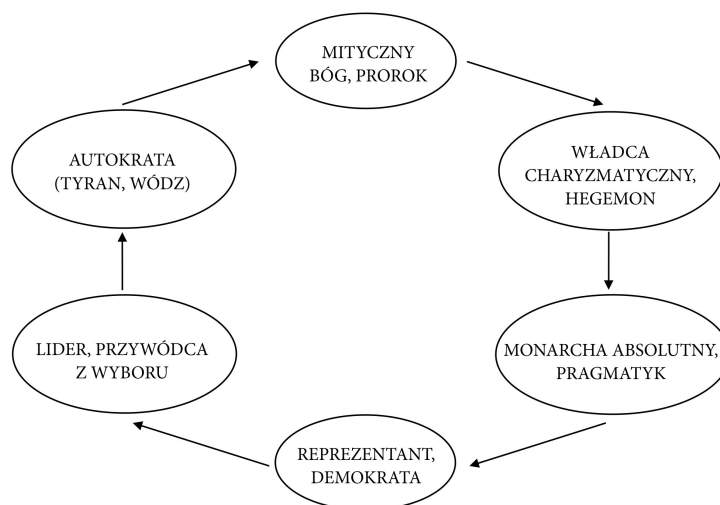
W XX w. po I wojnie światowej ujawnił się z dużą siłą model przywództwa autorytarnego, totalitarnego³⁶. Urzeczywistniano go w wielu państwach świata, a przede wszystkim w Europie, gdzie otrzymał miano faszystowskiego. W modelu tym znalazły się połączone elementy różnych ideologii i zachowań społeczno-politycznych kształtujące się od czasów starożytnych do początku XX w. Ważnymi jego elementami stały się: antydemokratyzm, antyparlamentaryzm, antyindywidualizm, antyhumanitaryzm i antyliberalizm. Przywódca postrzegany był jako charyzmatyczny wódz (pełniący rolę sumienia), suweren, nadczłowiek. Kierowany przez siły wyższe – nadzwyczajną intuicję, ducha narodu, opatrność, historię, los – mu-

³⁵ E. Polak, *Przemiany cywilizacji współczesnej w sferze kultury materialnej*, Gdańsk 1996, s. 150–154.

³⁶ J. Baszkiewicz, *Władza*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999, s. 146–159.

siał mieć zawsze rację. Uznawano go za główne źródło prawa i jednocześnie miarę jego stosowania³⁷.

Uznając ujawnianie się w procesie dziejowym pewnych zjawisk, zachowań, które się powtarzają, zauważa się również przywoływane z historii modele przywódcze. Obserwuje się cykliczne nawroty tych samych form przywódczych oraz towarzyszących im doktryn. W cyklicznym oglądzie modelu przywódczego, z punktu widzenia przemian cywilizacyjnych wyróżnia się następujące ogniwa: mityczno-sakralne, charyzmatyczno-hegemoniczne, monarchiczno-absolutystyczne, biurokratyczno-reprezentacyjne, demokratyczno-liderskie, autorytarne. Koncepcję tę przedstawia rys. 1.

Rysunek 1. Ogniwa modelu przywódczego

Źródło: opracowanie własne.

Uogólniając rozważania analityczne dotyczące cywilizacyjnej interpretacji przywództwa, można stwierdzić:

1. Przywództwo jest fundamentalną instytucją życia społeczno-politycznego.
2. Model przywództwa politycznego ulega ciągłym przeobrażeniom, które powoduje kształtujący się ład kulturowy i cywilizacyjny.
3. Im wyższy jest poziom rozwoju kulturowego społeczeństwa, tym formy przywództwa ulegają silniejszym oddziaływaniom degeneracyjnym w sprawowaniu władzy.
4. Ponadczasowe atrybuty władzy zawierają się w mitologizowaniu przywództwa, postrzeganiu w nim charyzmatyczności, aspiracji hegemonicznych, monarchicznych, reprezentacyjnych.

³⁷ Por. A. Bullock, *Hitler. Studium tyranii*, Warszawa 1969; E. Jäckel, *Hitlera pogląd na świat*, Warszawa 1973; T. Filipiak, *Polityczna i społeczna doktryna faszyzmu*, Warszawa 1985; M. Zmierczak, *Spory o istotę faszyzmu. Dzieje i krytyka*, Poznań 1988.

5. Najniższą akceptowalność społeczną w modelu przywódczym mają formy demokratyczne. Uznaje się je od czasów starożytnych za chwiejne, prowadzące do anarchii, demoralizacji rządzących i rządzonych.

Bibliografia

- Al-sybai M., *Droga życiowa proroka*, Warszawa 1994.
- Baszkiewicz J., *Historia Francji*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999.
- Baszkiewicz J., *Państwo suwerenne w feudalnej doktrynie*, Warszawa 1970.
- Baszkiewicz J., *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Gdańsk 1998.
- Baszkiewicz J., *Władza*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999.
- Bazyłow L., *Historia Mongolii*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1981.
- Bodio T., *Między romantyzmem i pragmatyzmem. Psychopolityczne aspekty transformacji w Polsce*, Warszawa 1999.
- Bullock A., *Hitler. Studium tyranii*, Warszawa 1969.
- Cesaretti P., *Teodora*, Warszawa 2003.
- Filipiak T., *Polityczna i społeczna doktryna faszyzmu*, Warszawa 1985.
- Grimal P., *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987.
- Hermann M. G., *Elementy przywództwa*, [w:] *Władza i społeczeństwo*, wyb., oprac. J. Szczupaczyński, Warszawa 1998.
- Hrbek I., Petracek K., *Mahomet*, Warszawa 1971.
- Jäckel E., *Hitlera pogląd na świat*, Warszawa 1973.
- Janion M., *Gorączka romantyczna*, Warszawa 1976.
- Janion M., Żmigrodzka M., *Romantyzm i historia*, Warszawa 1978.
- Kaczmarek B., *Przywództwo polityczne a przywództwo organizacyjne*, [w:] *Przywództwo polityczne*, red. T. Bodio, Warszawa 2001.
- Karwat M., *Charyzma i pseudocharyzma*, [w:] *Przywództwo polityczne*, red. T. Bodio, Warszawa 2001.
- Kieniewicz S., *Historia Polski 1975–1918*, Warszawa 1987.
- Kieniewicz S., *Legion Mickiewicza 1848–1849*, Warszawa 1955.
- Knopp G., *Watykan. Władza papieża*, Warszawa 2001.
- Koran*, tłum. J. Bielawski, Warszawa 1986.
- Kozłowski E., *Generał Józef Bem*, Warszawa 1958.
- Krawczuk A., *Gajusz Juliusz Cezar*, Wrocław 1962.
- Król M., *Słownik demokracji*, Kraków 1989.
- Kubiak Z., *Mitologia Greków i Rzymian*, Warszawa 2001.
- Kumaniecki K., *Historia starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1967.
- Machiavelli N., *Księżę*, Warszawa 1994.
- Marczewska-Rytko M., *Demokracja bezpośrednia w teorii i praktyce politycznej*, Lublin 2001.

- Od Mojżesza do Mahometa, przedm. J. Keller, Warszawa 1987, s. 196.
- Olszewski H., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 1986.
- Ostrogorski G., *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 1968.
- Parandowski J., *Mitologia*, Warszawa 1967.
- Podhorecki L., *Czyngis-chan*, Warszawa 1991.
- Polak E., *Przemiany cywilizacji współczesnej w sferze kultury materialnej*, Gdańsk 1996.
- Porter J. R., *Jezus Chrystus*, Warszawa 2001.
- Reychman J., *Mahomet i świat muzułmański*, Warszawa 1960.
- Romantyzm. Janion. Fantazmaty*, red. D. Siwicka, M. Bieńczyk, Warszawa 1996.
- Salmonowicz S., *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, Poznań 1987.
- Sartori G., *Teorie demokracji*, Warszawa 1994.
- Serejski M. H., *Karol Wielki na tle swoich czasów*, Warszawa 1959.
- Tarle E., *Napoleon*, Kraków 1991.
- Wereszycki H., *Historia Austrii*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986.
- Wiatr J. J., *Socjologia stosunków politycznych*, Warszawa 1977.
- Zatorski W., *Czyngis-chan*, Warszawa 1938.
- Zins H., *Historia Anglii*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1995.
- Zmierczak M., *Spory o istotę faszyzmu. Dzieje i krytyka*, Poznań 1988.
- Żywczyński M., *Historia powszechna 1789–1870*, Warszawa 1970.

Summary

Leadership as a civilizational and cultural value

The study points out that leadership is the fundamental institution of sociopolitical life. The model of the leadership is being constantly transformed, what is caused by the cultural development. The leadership easily yields to degenerative influences but also to uplifting this term to subjects referring to charisma, hegemony, monarchy.